

Gemeente Den Haag

Voedsel- strategie

Colofon

Dit is een uitgave van

Gemeente Den Haag
Dienst Stadsbeheer
Afdeling Duurzaamheid & Leefomgeving
November 2013

Postadres

Postbus 12651
2500 DP Den Haag
Telefoon (070) 353 00 00
Telefax (070) 535 00 00
www.denhaag.nl

Ontwerp en productie

2D3D Design
Gemeente Den Haag - Intern Dienstencentrum (IDC)

www.denhaag.nl/duurzaamheid

Den Haag milieu
maakt het energie
duurzaam samen **klimaat**

Inhoud

Aanleiding	4
Maatschappelijke ontwikkeling naar meer voedselinitiatieven	4
Het kader	5
Doelen voedselstrategie	8
Rol van de gemeente	9
Uitwerking en acties	10
1. Een betere gezondheid	10
2. Het realiseren van een groenere leefomgeving	11
3. Impuls voor ruimtelijke ontwikkeling en kleinschalige economie	15
Randvoorwaarden	20
Evaluatie en monitoring	20
Bijlagen	23
Geraadpleegde gemeentelijke documenten	23
Impressie van Haagse initiatieven en ideeën	26
Gevoerde gesprekken met externen	30
Beeldimpressies	
Hof van Wouw	6
FETfit	12
Villa Escamp en Zuid-West College	18
Educatieve tuin Kornoelje	22
Boerderij Landzicht Leidschenveen	24
Panderpleinproject	28
De Schilde	30

Aanleiding

Op 7 juni 2012 heeft de gemeenteraad ingestemd met het initiatiefvoorstel “(H)eerlijk Haags; een voorstel voor een stedelijke voedselstrategie”. Voedsel en de verbouw ervan heeft een relatie met meerdere gemeentelijke beleidsonderdelen: gezondheid, lokale economie, leefklimaat, vergroening, participatie, duurzaamheid en onderlinge betrokkenheid.

Het college is door de raad opgedragen invulling te geven aan een stedelijke voedselstrategie. In de voedselstrategie wordt beschreven wat de gemeente wil bereiken met voedsel en hoe de gemeente, nu en in de komende jaren, voedselinitiatieven uit en om de stad wil stimuleren. Bij de totstandkoming van de voedselstrategie zijn relevante diensten en afdelingen betrokken geweest. Om maximaal bij de ideeën en initiatieven vanuit de stad en omgeving aan te sluiten is een conceptversie van de strategie ook aan een aantal betrokken personen en organisaties in de stad voorgelegd (bijlage 3).

Stadslandbouw

Met verbouw van voedsel in de stad, de zogenaamde stadslandbouw, wordt in deze strategie bedoeld: alle commerciële en maatschappelijke, niet-commerciële initiatieven voor het duurzaam produceren van voedsel in en om de stad, voor de regionale markt of voor eigen gebruik, inclusief de handel, verwerking en verspreiding.

Maatschappelijke ontwikkeling naar meer voedselinitiatieven

Den Haag is een verdichtende stad. De aandacht voor een gezonde leefomgeving voor de stad groeit. In de stad wordt aandacht gevraagd voor bewustwording en consumptie van voedsel. Er is meer vraag naar herkenbaar en lokaal geproduceerd voedsel. Burgers willen steeds meer zelf actief aan de gang met voedsel. Maatschappelijke organisaties, actieve burgers en ondernemers komen met, soms innoverende ideeën over voedsel en de verbouw ervan binnen en buiten de stad.

De gemeente onderkent deze maatschappelijke ontwikkeling en wil daarin mee bewegen. Voedsel en de verbouw ervan komt in haar veelzijdigheid tegemoet aan stedelijke behoeften door deze te koppelen aan zorg voor de omgeving, het bieden van ruimte voor recreatie, het verwerken van afval, het beheren van groen, educatie en onderlinge betrokkenheid door het gezamenlijk onderhouden van de leefomgeving. Voedselproductie wordt weer terug naar de stad gebracht, dichterbij de consument.

De gemeente wil daarbij het huidige, private en spontane karakter van stadslandbouw behouden. Het gaat om initiatieven van onderop, zowel van groepen burgers als bedrijven en professionals die reeds met dit onderwerp bezig zijn. Dit brengt nieuwe dynamiek en groen in de stad. Zij verwacht geen substantiële economische rol waarmee veel werkgelegenheid gecreëerd kan worden en een fors aandeel van het voor Den Haag benodigde voedsel kan worden geproduceerd. Wel kan stadslandbouw voedsel zichtbaar maken, kringlopen laten zien en een impuls geven om de stad gezonder, leefbaarder, duurzamer en daarmee aantrekkelijker te maken.

Het kader

Bij de bespreking in de raad over het initiatiefvoorstel ‘(H)eerlijk Haags’ en het pre-advies van het college zijn de volgende kaders vastgelegd.

Voedselinitiatieven zijn heel divers qua:

- **Initiatiefnemers:** bewoners, ondernemers, organisaties
- **Doelen:** een economische, sociale, recreatieve en/of educatieve insteek
- **Locatie:** binnenstedelijk, op industrieterreinen, op daken/gevels, in gebouwen
- **Aard:** productiegericht, afzet, verwerking, consumptie
- **Grootte:** van buurtmoestuin tot terreinen van meer dan 1 hectare

Gezond voedsel

De aandacht voor gezond voedsel is in de jaren 90 van de vorige eeuw begonnen in landen als Canada, de VS en Engeland. De insteek daarvoor was vaak armoede en gebrek aan aanbod van betaalbaar, gezond en vers voedsel. De laatste jaren is ook in steden en plattelandsgemeenten in Nederland aandacht gekomen voor voedsel. Het eten van vers en gezond voedsel is belangrijk in de strijd tegen overgewicht en door initiatieven om voedsel in de stedelijke omgeving te verbouwen is stadslandbouw op de maatschappelijke agenda terecht gekomen. Ook de verbinding tussen het in de regio geproduceerde voedsel en de voedselsector in Den Haag is vaak een belangrijk thema.

Voedsel is lekker en leuk, brengt nieuwe dynamiek in de stad en biedt nieuwe kansen.

- **Initiatieven moeten uit de stad en maatschappij komen**

Het is aan de stad om ideeën over voedsel uit te werken en in te vullen. De verantwoordelijkheid daarvoor ligt bij de maatschappij in brede zin: bij bewoners, maatschappelijke organisaties, ondernemers en bedrijven.

- **Binnen de bestaande beleidskaders en met de daarvoor beschikbare budgetten wordt de aandacht voor voedsel versterkt**

Voedsel is op meerdere beleidsterreinen aandachtspunt in het gemeentelijk beleid. Zoals gezondheid, milieueducatie en groenbeheer. De kosten voor beleid en programma's worden gedekt door de in de gemeentelijke begroting beschikbaar gestelde budgetten.

- **Initiatieven worden door de gemeente naar vermogen gefaciliteerd**

De gemeente vervult haar rol door informatie te verschaffen en know-how in te brengen.

Hof van Wouw

In het kader van de Week van de Smaak heeft de Hof van Wouw op 4 oktober 2013 in de Tuin der Hesperiden schoolkinderen van de groepen 7 en 8 van basisscholen ontvangen, die les kregen over gezonde voeding. Dit jaar werd dit evenement voor de 7e keer georganiseerd met behulp van vrijwilligers. De gemeente heeft bij deze gelegenheid een extra impuls aan de Week van de Smaak gegeven, namelijk de mogelijkheid om een kas te bouwen in de Tuin der Hesperiden. Met als doel om in de nabije toekomst de groentetuin en de werkzaamheden rondom de Week van de Smaak nog verder te kunnen uitbouwen, zodat er nog meer vrijwilligers en nog meer kinderen van de Tuin kunnen genieten en kunnen leren, niet alleen in het najaar, maar ook in periodes daarbuiten. Voor het eind van het jaar wordt een beslissing genomen over welke kas er zal worden gebouwd. Er wordt uitgegaan van een kas die minstens honderd jaar en met weinig onderhoud staat.

Doelen voedselstrategie

Productie van voedsel in de stad brengt de Haagse bevolking in contact met de herkomst en productie van voedsel, en met (stads) tuinders en -boeren. Het bevordert de bewustwording over gezond voedsel. Met reeds bestaande educatie en voorlichting van de gemeente en van elkaar leren bewoners over voedsel, kringlopen, grondstoffen en afval, verspilling, seizoenen, groen en natuur en worden ze gestimuleerd om mee te doen, zelf groente en fruit te verbouwen en gezonder te eten en leven. Stadslandbouwinitiatieven kunnen het educatieve aanbod van de gemeente voor de leerlingen van het basis- en voortgezet onderwijs versterken. Ook draagt stadslandbouw bij aan een efficiënter ruimtegebruik door functies te combineren.

De gemeente concentreert zich met de stedelijke voedselstrategie op de volgende drie doelen:

- **Een betere gezondheid**

Het door gezonde voeding en eetgedrag terugdringen van overgewicht en de daaraan gelieerde slechtere gezondheid; door zelf aan de slag te gaan met het telen van groenten en fruit kunnen stadsbewoners gezonder eten tegen lage kosten.

- **Het realiseren van een groenere leefomgeving**

Het gebruiken van daken voor tuinieren, de verbouw van groente en fruit op schoolpleinen, het verbeteren en benutten van bestaande moestuinen, het toepassen van eetbaar groen door burgers en bedrijven te stimuleren mee te beheren en voedselinitiatieven te nemen (van 'kijken' naar 'doen').

- **Impuls voor ruimtelijke ontwikkeling en kleinschalige economie**

Het (tijdelijk) bestemmen van braakliggende terreinen en het omzetten van leegstaande kantoren voor stadslandbouw.

Rol van de gemeente

De rol van de gemeente Den Haag voor stadslandbouw is stimulerend en faciliterend. De gemeente doet dit langs drie lijnen.

- **Informatie verstrekken, wegwijs maken**

Voor burgers, instellingen of bedrijven die vragen of ideeën hebben voor een voedselproject maakt de gemeente een aantrekkelijke, duidelijke website.

- **Voorwaarden scheppen en samenwerken**

In de stad stimuleert de gemeente netwerkvorming op gebieds- en wijkniveau tussen bij voedsel mogelijk te betrekken partijen, zoals scholen, volkstuinen, sociale werkplaatsen en organisaties voor natuureducatie. Door aansluiting bij de Provincie Zuid-Holland en Hof van Delfland maakt de gemeente Den Haag zich sterk voor activiteiten die de verbinding tussen stad en regio leggen.

- **Eigen programma's en projecten**

In de gemeente zijn diverse aan voedsel gelieerde programma's/projecten in uitvoering. Bij de doelen van de stedelijke voedselstrategie concentreert de gemeente zich op de thema's gezondheid, groen & leefbaarheid en ruimte & economie. In het vervolg van de voedselstrategie worden de acties uitgewerkt.

Voor de faciliterende rol van de gemeente zijn de volgende organisatorische voorzieningen getroffen.

- **Gemeentelijk aanspreekpunt stadslandbouw in Duurzaam Den Haag**

Gelieerd aan Duurzaam Den Haag is per 1 september 2013 voor een jaar een medewerker stadslandbouw werkzaam. Initiatiefnemers kunnen hier terecht met vragen en ideeën en informatie /advies over locaties, regels en (on)mogelijkheden, financieringsmogelijkheden en zo nodig snel in contact gebracht worden met de juiste personen /organisaties in de stad of binnen de gemeente.

- **Digitale stadslandbouwkaart**

De informatie over stadslandbouw wordt op de site van duurzaamahaag.nl eind 2013 verder ingericht en in het 1e kwartaal 2014 wordt op deze site een stadslandbouwkaart geplaatst waar lopende projecten en initiatieven in Den Haag zichtbaar worden gemaakt. De site informeert met behulp van een tool gebruikers over vervolgstappen, regelgeving, medefinanciers en toegang tot benodigde kennis. Verder is informatie beschikbaar voor consumenten over duurzame, in de stad en regio beschikbare streekproducten. Initiatiefnemers kunnen zelf informatie plaatsen op de site.

- **Informeel netwerk binnen de gemeentelijke organisatie**

De uitwisseling van kennis over stadslandbouw tussen medewerkers van de gemeente wordt verbeterd. Er worden contacten onderhouden met het Stedennetwerk Stadslandbouw en kennisinstellingen zoals Wageningen University and Research (WUR), TNO, het Verwey Jonker Instituut en bedrijven, die om nieuwe kennis en inzichten te verwerven op het relatief onontgonnen terrein van stadslandbouw onderzoeken en pilots uitvoeren. Zoals het ontwikkelen van haalbare verdienmodellen, maatschappelijke kostenbaten analyses, nieuwe productie-, afzet en marketingconcepten, samenwerkingsvormen en onderzoek naar (vermeende) maatschappelijke effecten van stadslandbouw.

Uitwerking en acties

Hieronder zijn de drie doelen uitgewerkt in acties. De financiering van de acties valt binnen de vastgestelde budgetten die voor de diverse beleidsprogramma's zijn vastgesteld. In dit hoofdstuk worden van initiatieven om voedsel te verbouwen meerdere voorbeelden van verbouw genoemd. In bijlage 2 zijn deze en nog andere initiatieven als voorbeelden opgenomen.

1. Een betere gezondheid

Doel

In de Haagse aanpak gezond gewicht 2010-2014 voor jongeren met overgewicht staat voedsel centraal. De aanpak richt zich op het voorkomen van overgewicht door kinderen te stimuleren gezonder te eten: op school, thuis, op de sportclub en in de vrije tijd.

Verbinding met voedsel

Bij het vergroenen van en tuinieren op schoolpleinen worden jongeren betrokken. Scholen spelen een belangrijke rol door educatie en het creëren van een gezonde schoolomgeving.

Acties

Herijking aanbod natuur- en milieueducatie

In 2013/2014 wordt het aanbod van gemeentelijke natuur- en milieulessen herijkt en geactualiseerd. Daarin krijgt het thema (gezond) voedsel en stads- en regionale landbouw ook een plaats, aansluitend op de doelen van het programma Gezond Gewicht. Daarbij wordt het klaarmaken van voeding- en kooklessen meegenomen. Er zijn enkele initiatieven op dit gebied (Kookschool, Hogere Hotelschool, Morgenstond - koken met kinderen en studie naar FISH, zie pag. 13), die zich uitstekend lenen voor aansluiting op het natuur- en milieuaanbod van de gemeente.

Groente en fruit op schoolpleinen

Fonds 1818 stimuleert scholen door middel van financiële ondersteuning om de schoolpleinen te vergroenen. Dit biedt een mogelijkheid om in de directe omgeving van de school ook groente en fruit te verbouwen. De afdeling Natuur- en Milieueducatie heeft een uitgebreid netwerk en adviseert, samen met de Elementree, scholen bij de planning over de inrichting: met eetbare groente en

fruit in combinatie met groene speelmogelijkheden, leer- en doe-activiteiten, beheer en verzorging. Ook met de middelen die voor de voor- en naschool beschikbaar zijn wordt aandacht voor voedsel en vergroening ondersteund en gestimuleerd. In 2013 worden 2 schoolpleinen vergroend en daarbij voor een deel ingericht met voedselplanten.

Gezond voedsel en sportparken

In de Haagse aanpak gezond gewicht wordt in het actieprogramma niet alleen kinderen gestimuleerd om lid te worden van een sportclub maar ook om in sportkantine gezondere snacks aan te bieden. Gezond leven is ook gezond eten. Op basis van de resultaten van het proefproject Fruit4Sport (zie kader) zal de gemeente onderzoeken of deze aanpak ook in Den Haag mogelijkheden biedt. Bijkomend voordeel is dat op deze manier ruimte multifunctioneel wordt gebruikt, één van de uitgangspunten van de Kadernota Openbare Ruimte Den Haag.

Fruit4Sport

Fruit4Sport is een concept om gezond eetgedrag te stimuleren en (jeugd)obesitas en suikerziekte te voorkomen. Door fruitbomen op sportparken te planten, verenigen fruitbomen te laten adopteren en het fruit aan te bieden in sportkantine wil men de consumptie van fruit bevorderen.

Er is in 2012 een proefproject gestart op sportpark Middenmeer in Amsterdam. Fruit4Sport is een initiatief van InnovatieNetwerk en Praktijkonderzoek Plant & Omgeving van Wageningen Universiteit.

www.innovatienetwerk.org/nl/concepten/view/232/SportfruitFruit4Sport.html

2. Het realiseren van een groenere leefomgeving

Doel

In de kadernota Openbare ruimte Den Haag 2012 wordt groen voor zowel de leefbaarheid als een prettig klimaat in de stad essentieel. Het speerpunt 'groene stad aan zee' is één van de drie pijlers van de nota. In de nota 'Haagse bomen, kiezen voor kwaliteit en diversiteit' worden bewonersinitiatieven door de gemeente gestimuleerd en ondersteund met advies.

Verbinding met voedsel

Stadslandbouwinitiatieven kunnen een bijdrage leveren aan het verbeteren van de groen kwaliteit, het aantrekkelijker maken van de wijk en het vergroten van het groene oppervlakte in de stad. Het meedoen door bewoners in een wijk verhoogt ook de betrokkenheid en sociale cohesie (samenwerken in buurt-/binnentuin), levert vers voedsel en draagt bij aan een beter stadsklimaat (waterberging, wegvangen fijnstof, temperende werking op de temperatuur, aantrekken vogels en insecten).

Acties

Daktuinen

Er ligt een enorm oppervlakte aan ongebruikte (platte) daken in Den Haag die uitstekend geschikt zijn voor vergroening. Het vergroenen van versteende wijken heeft een verkoelend effect en creëert een gezonder stads(micro)klimaat. De gemeente heeft een financiële regeling waaruit huiseigenaars, woningbouwverenigingen en ontwikkelaars een bijdrage van € 25,-/m² kunnen aanvragen voor de aanleg van een groen dak of groene gevel. Voor 2013 is € 250.000,- beschikbaar, goed voor 10.000 m². In de regel wordt daarbij gedacht aan mos-, sedum- en/of kruidendaken. Het is echter ook mogelijk om er een moes- of productietuin op aan te leggen. Bij subsidieaanvragen brengt de gemeente bij plannenmakers ook de mogelijkheid van eetbaar groen onder de aandacht. Eetbaar groen biedt een extra dimensie om buurtbewoners te betrekken bij beheer en onderhoud. Specifiek voor de Schilderswijk is een impulsbudget duurzaamheid beschikbaar. Groene gevels en daken worden met een eventuele financiële bijdrage uit het genoemde impulsbudget eerder haalbaar. Ook andere voedsel/tuinbouw initiatieven kunnen hiervoor worden aangemeld. In de stadsdelen Schilderswijk, Transvaal en Centrum wordt in 2013 voedselproductie op scholen gepromoot en in de Schilderswijk wordt gevelgroen aangeplant met eetbare zaden en vruchten. Beide acties worden uitgevoerd door Eetbare wand (www.eetbarewand.nl).

FETfit

2 oktober 2013 vindt de aftrap van het Prominent educatieprogramma FETfit plaats. FETfit staat voor Fietsen, Eten en Tuinbouw. Het is een educatieprogramma voor groep 7/8 leerlingen. Het programma bestaat uit diverse bouwstenen, met als doel kinderen te informeren over het Westland, gezond eten en bewegen. Het Prominent educatie programma FETfit is ontwikkeld in samenwerking met Prominent Tomaten, Jeugd Bakkie Fietsen, de Braadslee, Plantenkwekerij Vreugdenhil, Gemeente Den Haag, afdeling Natuur- en Milieueducatie en GGD Den Haag.

Wijknaarpak en buurt- en binnentuinen

Buurt- en binnentuinen zijn heel geschikt om dichtbij voedsel, fruit en bloemen te produceren. Bewoners worden gestimuleerd deze samen op te zetten onder meer door de subsidieregeling Duurzaamheid door Haagse wijken. Dit bevordert het bewustzijn over duurzaamheid en gezond voedsel. De (groepen) bewoners zorgen zelf voor financiering van aanleg en onderhoud van de tuinen. In de Deal Schilderwijk wordt onder anderen ingezet op het leefbaarder maken van de buurt door ruimte te bieden aan vormen van stadslandbouw. Gedacht wordt aan kruidengazons, fruitfaçades en bessenhekken.

Ook woningbouwverenigingen met woningbezit in Den Haag Zuid-West willen bewoners-initiatieven stimuleren en stellen zo mogelijk (delen van) binnentuinen voor tuinieren voor dit doel beschikbaar. Zo ontstaan er zowel groene als sociale biotopen in de wijk in samenwerking met buurtbewoners, wijkorganisaties, woningbouwverenigingen en scholen. Om initiatieven van bewoners te ondersteunen en bevorderen heeft de gemeente middelen beschikbaar.

Groen zorgt ook voor klimaatbestendigheid en verkoeling in de zomer. Binnen de gemeente (stadsbeheer in overleg met de GGD) lopen

initiatieven om extra aandacht te geven aan vergroening van versteende plekken waar veel ouderen, jonge kinderen en/of chronisch zieken wonen/verblijven. De aanleg van generatietuinen¹, waarbij verschillende generaties met elkaar tuinieren, kunnen hieraan bijdragen. Den Haag kende in 2010 de primeur in Nederland. De gemeente helpt bij het zoeken van geschikte locaties, het voorbereiden van de grond en advies bij de aanleg.

Herijking aanbod natuur- en milieueducatie

Met name in het Voortgezet Onderwijs liggen nog mogelijkheden om het aanbod te verbreden door de relatie vergroenen en leefomgeving, lokaal/regionaal voedsel met kringlopen en een circulaire economie in projecten uit te werken.

Indien mogelijk wordt daarbij samengewerkt met, en gebruik gemaakt van lokale stadslandbouw-initiatieven. De potentie en (financiële) haalbaarheid wordt door de afdeling Natuur- en Milieueducatie in 2013 onderzocht, in samenwerking samen met gemeenten uit de Metropoolregio.

¹ Het ministerie van Economische Zaken heeft o.a. in samenwerking met de gemeente Den Haag een 'Handboek Generatietuinen' uitgebracht.

Uit 'Uitvoeringsprogramma Hof van Delfland 2012 - 2015'

"We zetten in op een duurzame landbouw door het vergroten van kennis, kennisdeling en innovatie. Verder willen we het agrariërs mogelijk maken om hun bedrijfsvoering te verbreden en zo een relatie te leggen met de stad. In deze fase is er dan ook een onderzoek opgenomen naar de mogelijkheden voor stadslandbouw, d.w.z. directe voedselproductie voor en afzetmogelijkheden richting de stedeling."

3. Impuls voor ruimtelijke ontwikkeling en kleinschalige economie

Doel

In het Uitvoeringsplan Duurzame Stedenbouw zijn verdichting én vergroening belangrijke thema's. De kracht van kwaliteit, Economische visie Den Haag geeft aan dat de grote invloed van de economische crisis tot gevolg heeft dat de gemeente plannen moet aanpassen en nieuwe mogelijkheden zoekt voor braakliggende terreinen en leegstaande kantoren.

Verbinding met voedsel

Stadslandbouw kan een bijdrage leveren aan de gewenste vergroening. Van braakliggende terreinen en leegstaande kantoren wordt onderzocht welke (tijdelijk) voor stadslandbouwinitiatieven beschikbaar kunnen worden gesteld en/of groen kunnen worden ingericht.

Acties

Leegstaande kantoorpanden voor stadslandbouwinitiatieven

In de gemeente Den Haag staat ongeveer 10% van de kantoren momenteel leeg, ± 500.000 m². De gemeente heeft een taskforce herbestemming kantoren met als doel jaarlijks voor ± 50.000 m²

een nieuwe functie te vinden. Verticale stadslandbouw in kantoren is mogelijk een optie. Bij het initiatief Stadslandbouw Den Haag is een ondernemers-challenge ontwikkeld voor de productie van groenten in een leegstaand kantoorpand. Als er een haalbare businessplan ontwikkeld kan worden is dit een voorbeeld voor andere kantoorlocaties en levert zo een bijdrage aan de herbestemmingsopgave.

Braakliggende terreinen voor stadslandbouw

Op diverse plaatsen in de stad ligt grond braak waar geen concrete plannen voor zijn. De gemeente heeft deze op een kaart aangegeven² en zoekt marktpartijen die aan de slag willen met herontwikkeling. Zij denkt mee bij het zoeken naar geschikte locaties om realisatie mogelijk te maken. Gerealiseerde projecten, zoals Zeeheldentuin en Emma's Hof, zijn een inspiratiebron voor anderen. Voor het gebruik van braakliggende terreinen wordt in 2013 een standaard contract opgesteld zodat in de hele stad onder dezelfde voorwaarden wordt verhuurd en initiatiefnemers direct kunnen zien waar ze aan toe zijn.

² Zie: <http://www.denhaag.nl/home/bedrijven-en-instellingen/ondernemen/ontwikkellocaties>.

Bevorderen afzet van duurzaam geproduceerd voedsel uit stad en omgeving

Voldoende afzetkanalen voor consument, horeca, cateringbedrijven met een regelmatige aanvoer zijn essentieel voor het vermarkten van vers voedsel van (lokale en regionale) producenten. De verantwoordelijkheid ligt bij de markt. Het aanbieden van regionaal geproduceerd voedsel draagt ook bij aan minder CO₂-uitstoot tijdens de distributie. De afgelopen jaren hebben diverse ondernemers al interesse getoond in duurzame, ecologische en/of regionale producten. Het gaat dan om zowel winkeliers als om restaurants. Enkele voorbeelden zijn de supermarkten Marqt en Ecoplaza, de vegetarische slager of de restaurants Eten bij Werelds, de vegetarische snackbar of Grand Café Grote Markt. Zij bedienen, net zoals de boerenmarkt voor biologische producten gelegen naast het Binnenhof en de biologische markt op het Prins Hendrikplein, nog een nichemarkt en een specifieke doelgroep.

De gemeente kan vanuit haar accountmanagement nieuwe initiatieven vanuit de markt faciliteren en bij elkaar brengen, of ondernemers en vastgoedpartijen bij elkaar brengen in de zoektocht naar locaties respectievelijk exploitanten. Er bestaat, zoals bekend, een gids met 'groene' ondernemers. De gemeente ondersteunt de initiatieven van de visserijsector in Scheveningen voor de promotie

Zuiderpark

Een gedeelte van het Zuiderpark is momenteel ingericht voor educatie-doeleinden. Zoals stadsboerderij, school- en buurttuinen, heempark en Eetbaar Park. Nu al kunnen jong en oud hier kennis over voedsel opdoen, ervaringen delen en enkele praktijkvoorbeelden zien. De gemeente start in nauwe samenwerking met partijen uit de stad, zoals STROOM en Eetbaar Park, de showcase Zuiderpark op. Daarbij wordt ingezet op het laten sluiten van (voedsel)kringlopen, het laten zien van complete voedselketens en nieuw, innovatieve manieren van lokaal voedsel produceren.

en afzet van duurzame vis. De visserij zet in op duurzame vis. Een deel van de sector is inmiddels MSC-gecertificeerd. Daarnaast is ze begonnen met het project Scheveninger Best, dat lokale, duurzame en dagverse visproducten en -gerechten op de markt zet. De komende periode wil de visserijsector dit gestaag laten groeien. Daarnaast onderzoekt de visserijsector het concept voor een eigentijdse, attractieve en interactieve publieksvoorziening waarbij het verhaal van de visserij wordt verteld. FISH is daarvoor de werktitel.

Vitaal platteland (cultuurhistorie, landschap behouden met boerenbedrijven)

Een andere component van een groene en aantrekkelijke stad is een mooi achterland waar de stedeling rust vindt en kan recreëren. In de metropoolregio Rotterdam - Den Haag wonen zo'n 2 miljoen mensen waarvan de meesten in de stad. Het belang van de groene zones in dit verstedelijkte gebied voor de leefbaarheid en leefkwaliteit, en daarmee het vestigingsklimaat van Den Haag, is groot. De stad werkt samen met de provincie Zuid-Holland, die een groene agenda heeft voor de verbinding tussen stad en platteland en de regio voor behoud, ontwikkeling, beheer en een goede ontsluiting van deze gebieden (zie Structuurvisie Den Haag 2020, pag. 40). Voor de regio is de Hof van Delfland³ opgericht. De 16 partners hebben afgesproken dit landschap groen en open te houden, goed bereikbaar te maken en de kwaliteit te verbeteren. Er is een ruimtelijke visie opgesteld en een uitvoeringsplan. Eén van de sleutelopgaven is het behoud van een economisch vitaal platteland met behoud van de ruimtelijke kwaliteit van het landschap. De veehouderijbedrijven spelen daarin een belangrijke rol. De verbinding van het boerenbedrijf met de stad is één van de middelen om op lange termijn een rendabele bedrijfsvoering mogelijk te maken. Onderzoek naar de mogelijkheden voor directe voedselproductie voor, en afzetmogelijkheden richting de stedeling (markten, streekproducten), is onderdeel van het uitvoeringsplan. Binnen het bestuurlijke samenwerkingsverband van de Hof van Delfland Raad maakt de gemeente Den Haag zich sterk voor activiteiten die de verbinding en relatie tussen stad en regio leggen, bijv. via regionale producenten en producten.

Stadsboerderijen en schooltuinen profileren op voedsel en stadslandbouw

De gemeente beschikt voor educatieve doeleinden over 10 stadsboerderijen en 5 grote schooltuincomplexen. Het zijn uitgelezen locaties om de aandacht voor voedsel in de stad, het zichtbaar maken van de voedselketen en de relatie tussen consument en producent uit te werken. Er zijn al enkele voorbeelden die een relatie hebben met stadslandbouw. Zo hebben enkele stadsboerderijen een groen dak en worden op sommige plaatsen

³ Een samenwerkingsverband van 12 gemeenten, de provincie Zuid-Holland, Stadsgewest Haaglanden, Stadsregio Rotterdam en Hoogheemraadschap van Delfland.

producten aangeboden (bv. eieren, honing, verse melk en groenten).

Duurzaam inkopen

In de economische visie 'De kracht van kwaliteit' is een van de speerpunten (pag. 29) duurzaam inkopen door de gemeente. Dit heeft ook betrekking op de catering in gemeentelijke instellingen. Er wordt in 2013 een pilot uitgevoerd met vegetarische maaltijden op het menu van het bedrijfsrestaurant en er de inkoop wordt zoveel mogelijk biologisch en met fair trade producten. De gemeente vervult hiermee een voorbeeldfunctie door goed en gezond, duurzaam (en regionaal) geproduceerd voedsel een podium te geven. Het streven is in 2015 alle bedrijfskantines duurzaam en gezond te cateren met gebruik van regionale producten.

De mobiele volkstuin

Vanaf 2006 staat kunstproject De mobiele volkstuin in Den Haag. Het is een moestuin op wielen die het belang van het kweken van groenten in de stedelijke omgeving op een onderscheidende manier presenteert. De mobiele tuin kan tijdelijk een plek innemen die geen groen(te)bestemming heeft; een grasveld, plein, stoep of snelweg. De bestemming van de openbare ruimte kan op deze manier tijdelijk of permanent wijzigen. Vanaf februari 2012 hebben jongeren met jongerenwerkers, onder leiding van kunstenaar Annechien Meier en meubelontwerper Eilard Meier maanden lang gesloopt, gezaagd en getimmerd om De mobiele volkstuin weer opnieuw op te bouwen. Jongeren van buurtcentrum de Bras en kinderen van Basisschool De Notenkraker hebben de mobiele volkstuin weer in gebruik genomen.

Villa Escamp en Zuid-West College

De dienst Onderwijs, Cultuur en Welzijn heeft aan de Scholengroep Zuid-West een kas geschonken die door de scholengemeenschap geplaatst gaat worden. De school wil ook een deel van het versteende terreinen vergroenen. Voor plaatsing van de kas heeft de school een vergunning gekregen. De school gaat de kas en de vergroende omgeving samen met de buurt ontwikkelen en beheren.

Randvoorwaarden

Voedsel biedt de stad kansen. Voedsel kan voorzien in allerlei maatschappelijke behoeften: verkorting van de voedselketen, bewustwording rond de herkomst van voedsel, recreatie, zorg. En dus worden initiatieven op het gebied van voedsel door de gemeente steeds vaker gezien en gestimuleerd. Een actievere opstelling blijkt echter door een gebrek aan middelen en beperkte capaciteit lastig te realiseren.

De gemeente is verantwoordelijk voor de openbare orde en de ruimtelijke kwaliteit. Zij stelt daartoe heldere kaders waarbinnen lokale initiatieven op kunnen bloeien. Draagvlak en ondersteuning van buurtbewoners en -organisaties voor initiatieven is voor de continuïteit nodig.

De stedelijke omgeving kan de goede plek zijn om voedsel te produceren en verwerken. De algemene regels voor voedselhygiëne en gezonde voeding gelden vanzelfsprekend ook voor stadslandbouw. In het stedelijk gebied van Den Haag kan grond die wel geschikt is voor woningbouw, ongeschikt zijn als grond voor een moestuin. Een alternatief zijn containertuinen: een tuin in/op containers die je kunt verplaatsen als dat nodig is.

Bij het gebruik van braakliggende terreinen en leegstaande kantoren voor stadslandbouw kunnen termijnen en bestemmingen beperkingen zijn.

Bij concrete initiatieven die zich uit de markt aandienen wordt beoogd de meerwaarde van voedsel aan de stad te laten zien door te demonstreren hoe de hedendaagse tuinbouw werkt en welke producten het oplevert. Of de initiatiefnemers willen laten zien hoe de stad Den Haag met het Westland is verbonden. Ook zoeken initiatiefnemers mogelijkheden om nieuwe teeltsystemen te ontwikkelen gericht op stedelijke toepassing. Mogelijkheden voor samenwerking worden gezien en gezocht met andere partijen zoals restaurants, de vissector, winkels, zorginstellingen, scholen en de hotelschool voor stage- en werkplekken. Geschikte locaties, de juiste samenwerkingspartners en opstartgeld zijn vaak te vervullen randvoorwaarden om initiatieven gerealiseerd te krijgen.

Evaluatie en monitoring

De resultaten van de voedselstrategie voor de stad worden in beeld gebracht door:

- Registratie van gebruikers en gebruik online.
- Registratie van stadslandbouwinitiatieven, o.a. soort initiatief, initiatiefnemer(s), plaats, aantallen, looptijd, m², aantal deelnemers/betrokkenen/buurtbewoners/medewerkers.
- Optimalisatie van de stadslandbouwkaart en digitale tool.
- Eventuele vervolgstappen te identificeren.
- Monitoring van voortgang van de acties⁴ zoals opgenomen in hoofdstuk 5.

⁴ De evaluatie en monitoring van succes en effectiviteit van acties die onderdeel zijn van lopende beleidsprogramma's (bv. het actieprogramma Gezond Gewicht van de GGD) worden binnen deze programma's door de verantwoordelijke afdeling uitgevoerd.

Educatieve tuin Kornoelje

In Den Haag liggen 18 schooltuinen. Haagse basisscholen kunnen hier met hun leerlingen tuinieren. De kinderen zaaien, planten, verzorgen en oogsten. Er moet heel wat gebeuren, voordat de planten op ons bord liggen. Dat is een hele ervaring. Tuinieren zorgt voor meer respect voor de natuur. De gemeente zorgt voor de materialen, begeleiding en ondersteuning.

Bijlage 1: Geraadpleegde gemeentelijke documenten

(H)eerlijk Haags, Een initiatiefvoorstel voor een Stedelijke Voedselstrategie. Den Haag, RIS 181507; d.d. 16 oktober 2011.

Preadvies (H)eerlijk Haags; Een initiatiefvoorstel voor een stedelijke voedselstrategie. College van B&W gemeente Den Haag, RIS 247616; 20 maart 2012.

Notulen van de Raadsvergadering. Gemeente Den Haag, RIS 250642; 7 juni 2012.

Voortgangsbericht voedselstrategie. Wethouder Baldewsingh aan de Commissie Leefomgeving; d.d. 11 december 2012

De Haagse aanpak gezond gewicht 2010-2014, OCW; 2011. In Den Haag hebben ongeveer 15.000 kinderen overgewicht, bij kinderen tussen 4 - 19 jaar ligt het percentage op bijna 20%. Als dit niet verandert hebben zij als ze ouder worden meer kans op diabetes, hart- en vaat-ziekten, gewrichtsklachten en verschillende vormen van kanker. Het is een maatschappelijk vraagstuk waarop de gemeente de Haagse aanpak Gezond Gewicht heeft ontwikkeld. Dit programma wordt onder leiding van de GGD uitgevoerd.

Jaarprogramma milieueducatie 2013/2014: natuur- en milieulessen voor scholen.

De afdeling Natuur- en Milieu-Educatie (NME) van de gemeente ondersteunt scholen hierbij met advies, lessen en lespakketten. Eén van de thema's van het aanbod voor het basisonderwijs is 'voedsel' met diverse lessen, activiteiten en projecten over waar ons voedsel vandaan komt, hoe het geproduceerd wordt, over producten, smaak. En niet te vergeten het zelf leren en doen op de stads-boerderijen, de educatieve tuinen en in de eigen schooltuin. De aanpak van de afdeling NME, gericht op waardevorming, beleving, handelingsmogelijkheden en -perspectieven ondersteunen de doelen van de aanpak Gezond Gewicht. Door het verhuren van hobby-, buurt en volkstuinen op gemeentelijke terreinen geeft de gemeente bewoners de kans om in de eigen wijk voedsel te verbouwen.

Kadernota Openbare ruimte Den Haag 2012 (concept). De kadernota Openbare ruimte Den Haag 2012 gaat uitgebreid in op het belang van een goede kwaliteit van de openbare ruimte. Het speerpunt 'groene stad aan zee' is een van de drie pijlers van de nota. Groen is zowel voor de leefbaarheid als een prettig klimaat in de stad essentieel. Door de crisis zoekt de gemeente partners om (mee) te investeren in de openbare ruimte.

Haagse bomen, kiezen voor kwaliteit en diversiteit (RIS 158380). Bewonersinitiatieven voor groen-beheer worden door de gemeente gestimuleerd en ondersteund met advies. Soms kan uit wijkbudgetten een financiële bijdrage gegeven worden. Ook draagt de gemeente bij aan eetbaar groen door in de openbare ruimte vrucht- en nootdragende bomen aan te planten en door bijenmaatregelen te nemen op groene plekken en in ecozones.

Uitvoeringsplan Duurzame Stedenbouw, DSO/ afdeling Stedenbouw, september 2012, RIS 251777. In de kwaliteitsagenda voor de stad die door de afdeling Planologie wordt opgesteld zullen verdichting én vergroening belangrijke thema's zijn. Stadslandbouw kan een bijdrage leveren aan de gewenste vergroening.

De kracht van kwaliteit, Economische visie Den Haag, DSO/afdeling Economie, december 2011. De economische crisis heeft grote invloed op de ontwikkelingsplannen van de stad. De bouw is sterk teruggelopen, plannen worden niet uitgevoerd of staan in de koelkast en kantoorgebouwen kampen met een forse leegstand. De gemeente moet plannen aanpassen en nieuwe mogelijkheden zoeken. Zij wil zich met kwaliteit onderscheiden. Van braakliggende terreinen en leegstaande kantoren wordt onderzocht welke (tijdelijk) voor stadslandbouwinitiatieven beschikbaar kunnen worden gesteld en/of groen kunnen worden ingericht.

Uitvoeringsprogramma Hof van Delfland 2012 - 2015, Hof van Delflandraad. Binnen de ontwikkeling van de Hof van Delfland voor de daar gelegen agrarische bedrijven worden nieuwe verbindingen en afzetmogelijkheden gezocht in de stad.

Boerderij Landzicht Leidschenveen

De gemeente beschikt voor educatieve doeleinden over 10 stadsboerderijen. Het zijn uitgelezen locaties om de aandacht voor voedsel in de stad, het zichtbaar maken van de voedselketen en de relatie tussen consument en producent uit te werken. Er zijn al enkele stadsboerderijen die een groen dak hebben en worden op sommige locaties streekproducten aangeboden.

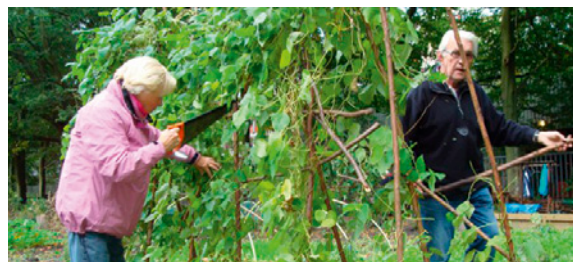
Bijlage 2: Impressie van Haagse initiatieven en ideeën

Dag van de Stadslandbouw in Den Haag

Op 27 april 2013 openden Haagse 'local food' initiatieven hun (tuin)deuren en lieten het publiek zien wat voor moois er in Den Haag allemaal rondom het thema 'Voedsel in de Stad' gebeurt! De gemeente heeft bij de pr mede gefaciliteerd.

Den Haag in Transitie

Als vervolg op de Haagse Dag van de Stadslandbouw zette Den Haag in Transitie 28 april 2013 in het teken van duurzaamheid. Tijdens het Urban Gardening Event werden workshops gegeven om bijvoorbeeld een eigen moestuin te leren bouwen.

Tuinen van Mariahoeve

In de wijk Mariahoeve is initiatief genomen voor de Tuinen van Mariahoeve. De ruim aanwezige groene buitenruimte biedt veel kansen voor de aanleg van tuinen zoals vlindertuinen, moestuinen en pluktuinen. Met als doel dat de mensen en kinderen elkaar ontmoeten en in hun eigen buitenruimte bezig zijn. Bezig zijn met bloemen, met groente, met bijen en vlinders geeft veel gesprekstof, dus veel mogelijkheden voor contact. En het eten van zelf geoogste groente is ook erg gezond. En het buiten bezig zijn in de aarde geeft een groot gevoel van welbevinden. De gemeente Den Haag is ook betrokken bij dit burgerinitiatief.

Daktuinen van Babylon

Stichting Urbaniahoeve heeft medio mei de eerste kantoor moestuin van Den Haag gerealiseerd. De moestuin ligt op de daktuinen naast het New

Piazza Babylon-restaurant. Het eetbare groen wordt verwerkt door de koks van het restaurant in diverse gerechten. Ook de bewoners en kantoorgebruikers kunnen groenten en kruiden gebruiken. Urbaniahoeve levert daarnaast recepten voor Restaurant Piazza die gebaseerd zijn op de oogst van het seizoen.

STAD+KAS

Stichting STAD+KAS heeft als doel stedelijke functies (wonen, werken en leven) te combineren met tuinbouwfuncties en technieken. Het is een initiatief van vijf Westlandse bedrijven die veel kennis en kunde hebben in de tuinbouw en bouwketen. Ze brengen kennis en ervaring bijeen, combineren deze en realiseren projecten waarmee de betrokkenen op een duurzame manier de tuinbouw naar de stad brengen. De gemeente stimuleert om geschikte locaties, juiste samenwerkingspartners en opstartgeld te vinden.

Stadswijngaard Den Haag

Een ondernemer heeft een plan voor een stadswijnbouwproject die daarvoor ruimte zoekt in Den Haag. In overleg met de gemeente heeft hij een plan uitgewerkt op een terrein in het Laakkwartier. Het initiatief voor de stadswijngaard Den Haag wil nieuwe bedrijvigheid genereren door braakliggende terreinen tijdelijk in te zetten voor tuin- en wijnbouwproductie in de stad. De crowdfunding hiervoor is recent gestart. 28 september 2013 vond de officiële opening plaats.

Toren van Oud

Voor de Toren van Oud wordt een nieuwe bestemming gezocht, welke bijdraagt aan duurzaam groen. Een restaurant zou mooi zijn, bijvoorbeeld met natuurlijke producten die in de directe omgeving gekweekt of geplukt worden. Of een informatiepunt voor internationale organisaties. De initiatiefnemers van Common Projects gaan ideeën ontwikkelen voor een nieuwe publieke functie van dit leegstaande

kantoor. Het uiteindelijke projectplan omvat een businessplan, met een invulling van de organisatie, het beheer en een programma voor een duurzaam gebruik van de toren.

Erasmus- en de Petrus Dondersschool

Bij de brede buurtschool, een samenwerking van de Erasmus- en de Petrus Dondersschool, de voor-school, kinderopvang, de bibliotheek en welzijnsvoorzieningen wordt in 2013 een strook van 20 bij 50 m. ingericht als moes-/fruituin. Buurtbewoners en scholen gaan deze tuin beheren. Ook bij de Cor Emousschool zijn er plannen voor een dergelijk initiatief.

Foodscape Schilderswijk

Door de Stichting Urbaniahoeve is voor Foodscape Schilderswijk een voorstel voor een vermicompost Paviljoentje ontwikkeld. Daarmee wordt voort geborduurd op het voorstel voor de Buurtkwekerij en Kaslokaal. Met Foodscape Schilderswijk legt Urbaniahoeve sinds april 2010 samen met buurtbewoners en betrokken (wijk)instanties eetbare landschappen aan in de openbare ruimte van de Schilderswijk. De initiatiefnemers willen een beroep te doen op het impulsbudget duurzaamheid voor de Schilderswijk.

Generatietuin

Den Haag heeft sinds 2010 de eerste generatietuin in Nederland. Wekelijks komen kinderen van de naschoolse opvang van naar de generatietuin om in de tuin te werken. Zij bewegen en leren hoe alles

groeit en bloeit. De oudere bewoners komen in contact met jonge kinderen, die ze in de normale gang van zaken minder vaak ontmoeten. Maken een praatje en kunnen handige tips geven wat betreft het tuinieren. Dit alles heeft geleid tot een Appeltje van Oranje in mei 2013. geven wat betreft het tuinieren. Dit alles heeft geleid tot een Appeltje van Oranje in mei 2013. De afdeling Natuur- en MilieuEducatie was nauw bij de opzet van dit concept betrokken.

Zeeheldentuin

De Zeeheldentuin is een initiatief van ca. 30 bewoners in het Zeeheldenkwartier om een duurzaam ingerichte, openbaar toegankelijke stadstuin te verwezenlijken op een aan de Tasmansstraat te Den Haag gelegen terrein, ter vergroting van de kwaliteit en leefbaarheid van de omliggende wijk. De invulling van het gehele terrein wordt in samenwerking met woningbouwvereniging Haag-Wonen gerealiseerd door op een gedeelte van het terrein huurwoningen te realiseren en een stadstuin op de resterende ruim 1500 m². Het doel van de stadstuin is een duurzame tuin te realiseren waarin een aantal functies gericht op stadslandbouw, buurtparticipatie en een speelplek voor verschillende bevolkingsgroepen in de wijk samenkomen.

Tuinen zorginstellingen

Veel zorginstellingen zijn bewust bezig met het beleavingsgericht inrichten van de tuin. Binnen deze inrichting past veelal ook de aanleg van een moestuin of de realisatie van een kas en verhoogde bakken waarin getuinierd kan worden. Bezoek, beleving en werk in een tuin dragen bij aan de participatie van Haagse ouderen aan de samenleving.

foodStudio

De Sustainable Studios Meetup Group organiseert maandelijks foodStudio meetups voor mensen die werken aan een meer duurzaam Den Haag. De meetups bieden de gelegenheid projecten en ideeën te presenteren en andere mensen te ontmoeten. Sustainable foodStudio is gehuisvest bij Duurzaam Den Haag.

Panderpleinproject

Het Panderpleinproject in het centrum van Den Haag is een voorbeeld van een door buurtbewoners ingericht en beheerd openbaar binnen-terrein. Het openbaar toegankelijk, anoniem stenen plein waar veel overlast was van hangjongeren is veranderd in een duurzame, agrarische binnenstadsvolkstuin waarbij een nieuwe interactieve functie voor bewoners en jongeren aan het plein is gegeven.

Bijlage 3: Gevoerde gesprekken met externen

Frans van der Steen
Haags Milieu Centrum
6 maart 2013

Tycho Vermeulen
Initiatiefnemer Stadswijngaard (Laakhaven),
tevens vanuit WUR/Bleiswijk als onderzoeker
betrokken bij economische kant stadslandbouw
6 maart 2013

Henk van Eijk
Versvandekewerker en Stichting Stad+Kas
8 maart 2013

Debra Solomon
Stichting Urbania en Foodprintproject
Schilderswijk
13 maart 2013

Peter de Rooden
Stroom Den Haag
15 maart 2013

Annechien Meier
Beeldend kunstenaar en
initiatiefneemster project Pandenplein
15 maart 2013

Rachelle Eerhart
Eetbaar Den Haag
15 maart 2013

Kees van Oorschoot
Gemeente Rotterdam/
Rotterdamse voedselstrategie
19 maart 2013

De Schilde

30 mei is het initiatief Stadslandbouw Den Haag in De Schilde gelanceerd. De gemeente Den Haag is op zoek gegaan naar ondernemers om stadslandbouw te realiseren in het gedeeltelijk leegstaande kantoorpand De Schilde aan de Televisiestraat 2-4 Den Haag. Hiervoor zijn twee etages beschikbaar van elk 1.500 m². Op de begane grond is er 200 m² voor detailhandel of horeca (inclusief terras). Om de beste ondernemers te vinden, organiseerde de gemeente samen met haar partners (Deloitte, Wageningen Universiteit, de Kamer van Koophandel en CropEye) een ondernemers-challenge. Dat betekent dat ondernemers die serieuze plannen hebben voor stadslandbouw professionele begeleiding krijgen bij het maken van hun plan. Er werden verschillende bijeenkomsten en workshops georganiseerd. Ondernemers hebben hun plannen uiteindelijk gepresenteerd voor een jury, die op basis van verschillende selectiecriteria bepaalt welke ondernemer of combinatie van ondernemers aan de slag kan gaan in De Schilde. Acht ondernemers gaan in De Schilde aan de slag met stadslandbouw. De plannen variëren van de bouw van een kas op het dak voor het kweken van vis en groenten tot het telen van paddenstoelen op koffiedrab. Ook zijn er ondernemers die een bierbrouwerij willen beginnen en plannen hebben voor voedselrecycling. Den Haag is de eerste stad in Nederland die op deze manier stadslandbouw gaat realiseren. De gemeente Den Haag biedt een aantrekkelijke huurprijs en advies en ondersteuning op het gebied van marketing en pr.

